Memlûk Çağında 1304 Kahire Depremi ve Etkileri

DOI NO: 10.5578/JSS.34233

Ahmet SAĞLAM[1]

Geliş Tarihi: 18.02.2016
Kabul Tarihi: 01.12.2016

Özet

Depremler diğer doğal afetler gibi insanoğlunun tarih boyunca karşılaştığı ve savaşlar kadar olumsuz etkilendiği felâketlerdir. Şehirleri enkaz yığınına dönüştürürken gündelik hayatı sekteye uğratır. Sonuçta da yeni şehirler inşa edilerek yeni yaşam alanları kurulur. Mısır'da 23 Zilhicce 703/27 Temmuz 1304 Perşembe günü sabahleyin erken saatlerde meydana gelen deprem başta Kahire olmak üzere Mısır ve Suriye'de etkili olmuştur. Söz konusu depremi bölgenin on yıl içinde yaşadığı doğal afetlerin yanı sıra *siyasi ve askeri gelişmeler içerisinde ele alıp değerlendirmelerde bulunacağız.*

Anahtar Kelimeler: *Memlûkler, Mısır-Kahire, Deprem*

1304 Cairo Earthquake and Its Effects in The Mamluk Era

Abstract

Natural diseases including earthquakes are the realities that human-kind has faced throughout the history. On the one hand it converting cities to the wreckage on the other hand it brings to a standstill to the daily life. As a result, new cities are built and new living areas are established. The earthquake which was experienced in Egypt 23 Zilhicce 703/27 July 1304 Thursday morning were highly effective in Cairo and following Egypt, Syria and even in East Mediterranean Region. We will analyze the subject-matter earthquake in the chain of successively over the past decade occurred incidents including natural diseases and political-military developments.

Keywords: *Mamluks, Egypt-Cairo, Earthquake*

Giriş

Mısır ve Suriye'yi üç asra yakın idare eden Memlûk Türk Devleti'nin 694-704/1294-1304 yılları arasında yaşadığı siyasi gelişmeler ve doğal afetler dikkat çekici bir mahiyettedir. Aslında siyasi gelişmeler bağlamında fetret devri olarak da nitelenebilecek bu dönem Sultan el-

[1] Yrd. Doç. Dr., Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, e-posta: ahmetsaglam352@gmail.com

Melikü'l-Eşref Halil (689-693/1290-1293)'in Cîze[2] yakınlarındaki Tervece'de 12 Muharrem 693/13 Aralık 1293 günü üst düzey devlet adamları tarafından öldürülmesiyle başlamıştır (Sağlam, 2015:74-97). Yaşanan gelişmeler üzerine önce çocuk yaştaki kardeşi Nâsır Muhammed (693-694/1293-1294)[3] sultan olmuştur. Ancak bir süre sonra yaşının küçüklüğü bahane edilerek[4] saltanat nâibi Moğol asıllı Zeyneddin Ketboğa (694-696/1294-1296) tahta oturmuştur (Baybars, 1998:305; Nüveyrî, 2004:XXXI, 179; İbn Devâdârî, 1971:357; Makrîzî, 1954:706). Ketboğa'nın iki yıllık kısa saltanat dönemi siyasi hadiselerden çok yaşanan doğal afetlerle öne çıkmıştır. Nil nehrinin sularının azalmasıyla sıkıntılar başlamıştır. Önce kuraklıktan dolayı yeterli mahsul alınamayınca kıtlık başlamış ardından da pahalılık baş göstermiştir. Gelişmeler Mısır halkını perişan etmiştir. Saltanatının ilk yılında buğdayın bir irdebi[5] yirmi beş dirhemden[6] yüz yirmi dirheme, ikinci yılında ise yüz altmış dirheme yükselmiştir. Kıtlık o denli ilerlemiştir ki insanlar kedileri, köpekleri hatta ölüleri yemek zorunda kalmıştır. Kuraklık, kıtlık derken ortaya çıkan veba salgını Kahire'yi ölü bir kente çevirmiştir. Ülke genelinde yaşanan bu kıtlık esnasında dışarıdan yardım alınamamasının yanında, sultan ve emirlerin fakir insanları koruma çabaları da sonuçsuz kalmıştır. Köyler boşalmış, insanlar şehirlere akın

[2] Cîze, Nil nehrinin batı kıyısında Kahire'den İskenderiye'ye giderken yol güzergâhında önemli bir yer olup piramitler bölgesini de içine alan bir yerleşim birimidir. Hamevî, 1977: II, 200; Kalkaşendî, 1914: III, s. 392; Makrîzî, (t.y.), 205-206.

[3] Memlûk Sultanı Nâsır Muhammed b. Kalavun abisi Eşref Halil'in suikastla öldürülmesinin ardından 693/1293 yılında 9 yaşında tahta oturmuş ve bir yıl geçmeden tahttan uzaklaştırılmıştır. Hanedan tarafından yönetilmeyen üst düzey güçlü ve nüfuz sahibi emirlerin işgaline her zaman açık Memlûk tahtı işgali başaracak emir ortaya çıkıncaya kadar durumu idare etmek için vefat etmiş sultanın çocukları bir süre tahtta kalır ve böylece sükûnet geçici de olsa tesis edilir. Ancak gerekli şartlar oluşunca çocuk yaştaki sultanlar yaşlarının küçüklüğü bahanesi ile tahttan uzaklaştırılırdı. Nâsır Muhammed de birinci saltanat dönemi (693-694/1293-1294) sonrası tahttan uzaklaştırılmıştır. Ardından önce Ketboğa (694-696/1294-1296) daha sonra da Lâçîn (696-698/1296-1299) kısa süreliğine sultan olmuşlardır. Sultan Lâçîn'in suikastla öldürülmesinin ardından Nâsır Muhammed bu defa ikinci kez 14 yaşlarında tekrar tahta oturur. Gâzân'ın Suriye seferleriyle öne çıkan ikinci saltanat dönemi on yıl sürer (698-708/1299-1309). Bu dönemde Nâsır Muhammed bu kez kıdemli emirlerin elinde kukla olarak hüküm sürer. Sonuçta tahtı terk etmek zorunda kalır. Üçüncü ve son kez oturduğu saltanat dönemi boyunca (709-741/1310-1341) kendi otoritesini tesis etmiş ve özelde Memlûk Türk Devleti'nin genelde Mısır tarihinin en haşmetli yılları olarak tarihteki yerini almıştır. Şüphesiz bu durum onun geçmiş dönemlerinde elde ettiği tecrübeler ışığında tesis edilmiştir. Nâsır Muhammed'in saltanat dönemleri hakkında bkz. Sağlam, 2015.

[4] Ketboğa, Nâsır Muhammed'e *"Ben senin, babanın ve kardeşinin memlûküyüm, sen mülkün sahibisin. Benden korkma. Devleti sen büyüyünceye kadar muhafaza eder, ahvali öğreninceye kadar gerekli tedbiri alırım"* diyerek onu teskin etmeye çalışmıştır. İbn Devâdârî, 1971: 357.

[5] XIV. Yüzyıl Mısır'ında yaklaşık 71 kg'a denk gelen bir ağırlık ölçü birimidir. Ayrıca 1 irdeb 100 litre su alır. Döneme ve bölgeye göre değişir. Kallek, 2000: s. 440-442.

[6] Dirhem ağırlık ölçüsü olarak kullanıldığı gibi çalışma dönemimizde gümüş para birimi olarak kullanılmıştır. Sahillioğlu, 1994a: 368-371. Dinar ise altın para birimidir. Sahillioğlu, 1994b: s. 352-355.

etmiştir. Bu durum salgın hastalıkları daha da yaygınlaştırmıştır (Baybars, 1998: 305-306, 309; İbn Devadârî, 1971:363-366; Nüveyrî, 2004:XXXI, 182, 185-186; Makrîzî, 1954:808-809; İbn Tağriberdî, (t.y.):57, 60). 1295 yılı Ekim ayında mîras divanına kaydedilen ölenlerin sayısı sadece Kahire'de on yedi bin beş yüz kişidir. Bu sayıya divanlara adları yazılmayan yoksullar ve fakirler dâhil değildir (İbnü'l-Cezerî, 1998:257; İbn Tağriberdî, (t.y.):57). Ayrıca yaşanan bu olumsuzlukların yanında İlhanlı taht mücadelesinden kaçan soydaşlarına Sultan Ketboğa'nın kol kanat gerip onları ülke topraklarında iskân etmesi emirlerin ve halkın nefretini üzerine çekmiş çok geçmeden de tahttan indirilerek saltanat nâibi Hüsameddin Lâçîn (696-698/1296-1299) sultan ilan edilmiştir.

İlhanlı Anadolu Emîru'l-Ümerâ'sı Sülemiş İlhanlı Hükümdarı Gâzân Han'a karşı isyan etmiş ve başarılı olamayınca çareyi Sultan Hüsameddin Lâçîn'e sığınmakta bulmuştur. Sultan Lâçîn'in, Sülemiş'e *Niyâbetü'l-Memleketi'r-Rûmiyye=Rûm Ülkesi Nâibliği* yani Anadolu nâibliğini tevcih etmesiyle gelişmeler çok farklı bir boyut kazanmıştır. Sultan Hüsameddin Lâçîn'in ezeli düşmanları İlhanlıların dâhili politikasına müdahil olmasıyla Memlûk-İlhanlı savaşları Suriye bölgesi üzerinde hâkimiyet savaşlarına dönüşmüştür. (Ömerî, 2010:235-237). Lâçîn'in desteklediği Sülemiş isyanı, İlhanlı-Memlûk ilişkilerindeki düşmanca tavırların derinleşmesine yol açarken Lâçîn iç politikadaki çekişmeler sonucunda bir suikastla öldürülmüştür (Baybars, 1998:223; İbn Devâdârî, 1971:378; Nüveyrî, 2004:XXXI, 226-227; Makrîzî, 1954:856-857). Gelişmelerin hemen ardından Humus yakınlarında karşı karşıya gelen İlhanlı ve Memlûk orduları arasında Vâdî Hazindâr Savaşı (28 Rabiulevvel 699/23 Aralık 1299) vuku bulmuştur. Gâzân Han, Vâdî Hazindâr Savaşı'ndan zaferle çıktıktan sonra İlhanlılar Suriye'yi işgal etmiştir. İşgal sonrası Dımaşk başta olmak üzere Salihiyye'[7]ye kadar her taraf yağmalanmış (Baybars, 1998:334; Makrîzî, 1954:892). Bölge halkının kimisi dağlara kimisi Mısır'a doğru kaçmış (Nüveyrî, 2004: XXXI, 243; İbn Kesir, 1998:717-718; İbn Devâdâri, 1960:18; Makrîzî, 1954:889). Özellikle bölgenin merkezi Dımaşk'ta idarecilerin şehri terk etmesiyle hapishaneler boşalmış her taraf yağmalanmıştır (İbn Devâdârî, 1960:18; İbn Kesir, 1998:717-718; Nüveyrî, 2004:XXXI, 243). İlhanlılar Dımaşklılar'dan ne var ne yok her şeylerini gasp etmiştir. Gasbedilen eşyalar hariç sadece Gâzân Han adına nakdi olarak tahsil edilen para üç milyon altı yüz bin dirhemdir. Ayrıca İlhanlı devlet adamlarından Şeyhu'l-Meşâyih adına altı yüz bin, Asîl b. Nasîr et-Tûsî adına yüz bin, Safî es-Sincârî adına seksen bin dirhem para vergi olarak tahsil edilmiştir (İbn Devâdârî, 1960: 33; İbn Kesir, 1998:724; Makrîzî, 1954:894; İbn Tağriberdî, (t.y.):127). Ancak bu işgal kısa sürmüş üç ay sonra bölge

[7] Salihiyye, Filistin bölgesinde bir yerleşim yeridir. Hamevî 1977: III; s. 390.

tekrar Memlûk idaresine geçerek sekteye uğrayan Memlûk otoritesi yeniden tesis edilmiştir. Gâzân Han bir yıl geçmeden bölgeyi ele geçirmek için tekrar yeni bir sefer düzenlemiş ancak ağır kış şartları yüzünden Kuzey Suriye'de üç aylık bir bekleyişin ardından 22 Cemaziyelevvel 700/2 Şubat 1301 Perşembe günü ordusuyla geri dönmek zorunda kalmıştır (Reşidüddin, 2013: 284). Hırsını alamayan Gâzân Han bu başarısızlıklara rağmen Suriye bölgesine üçüncü kez sefer düzenlemiştir. Nâibi Kutluşah komutasındaki yüz bin kişilik kalabalık İlhanlı ordusu ile yine bir o kadar kalabalık Memlûk ordusu Dımaşk yakınlarında karşılaşmıştır. Tarihe Şakhab Savaşı (2 Ramazan 702 / 20 Nisan 1303) olarak geçen bu savaş sonunda İlhanlılar çok ağır bir hezimete uğramıştır (Ebü'l-Fidâ, 1997:388; Baybars, 1998:377; Nüveyrî, 2004:XXXII, 19-20; Reşidüddin, 2013:297; Makrîzî, 1954:937; İbn Tağriberdî, (t.y.):163-164). Gâzân Han'ın Suriye seferleri boyunca en büyük sıkıntıyı şüphesiz Suriyeliler çekmiştir. Yerlerinden yurtlarından olmuşlar, pahalılık, gıda yetersizliği, istikrarsızlık gibi olumsuzluklar halkı perişan etmiştir.

Deprem 703/1304 yılında Memlûklerin İlhanlılara karşı kazandığı bu zaferin hemen sonrasında meydana gelmiş bölge insanını eğlencelerin devam ettiği zafer sarhoşluğunda iken yakalamıştır.

1. 1304 Mısır-Kahire Depremi

Mısır'da 23 Zilhicce 703/27 Temmuz 1304 Perşembe günü sabah saatlerinde büyük bir deprem meydana gelmiştir. Kaynaklardan İbn Devâdârî (1960:100), depremin güneş doğmadan önce meydana geldiğini kaydederken Nüveyrî (2004:XXXII, 39), gün doğarken vuku bulduğundan söz etmiştir. Yine bir başka kaynağımız Baybars el-Mansûrî (Baybars, 1998:378), depremin günün erken saatlerinde meydana geldiğini yazar. Bir yaz sabahı vuku bulan (Baybars, 1998:379; Makrîzî, 1954:944) depremin merkez üssünün Kahire olduğunu söylemek mümkündür (Nüveyrî, 2004:XXXII, 39; Baybars, 1998:378; Makrîzî, 1954:942). Artçı sarsıntılarla yirmi gün boyunca devam eden deprem bölge halkının hafızasına o denli bir etki bırakır ki halk bu depremi tarih düşürmek için uzun süre kullanmıştır. Nüveyrî bu geleneğin eserini kaleme aldığı 725/1325 yılında hâlâ devam ettiğinden söz etmiştir (Nüveyrî, 2004:XXXII, 39).

Baybars el-Mansûrî büyük bir deprem meydana geldiğinden söz ederek binaların yıkıldığından, duvarların çatladığından, evlerin sakinleriyle birlikte sallandığından bahseder. Ayrıca dağların çatladığını, kayaların-surların-sütunların parçalandığını hatta su kaynaklarının yerlerini değiştirdiğini yazar. "Sağa sola koşuşturan kadınlar, insanlar zannettiler ki kıyamet kopuyor. Dua etmeye başladılar. Eğer saatin üçte biri devam etse idi yeryüzünde ne ev ne de sabit bir duvar kalırdı. Allah lütfetti de daha geniş

bir alana yayılmadan afetin etkisi az oldu" diyerek deprem anını ve sonrasında yaşananları özetler (Baybars, 1998:378).

Nüveyrî, depremin hissedildiği bölgeleri belirterek depremi anlatmaya başlamıştır. Kahire merkezli vuku bulduğunu etkisinin Mısır ve Suriye'de sahilleri de etkileyerek yaşandığını belirtmiştir. Daha sonra da depremin ortaya çıkardığı sonuçları ele almıştır (Nüveyrî, 2004:XXXII, 39). İbn Devâdârî, Mısır'da daha önce benzeri görülmemiş şiddetli bir deprem olarak tanımlarken depremin çeyrek saat sürdüğünü ve ülkenin genelinde Mısır ve Suriye'de etkili olduğunu kaydetmiştir (İbn Devâdârî, 1960:100-101). Kaynağın abartılı olarak verdiği bu bilgilere temkinli yaklaşmakta yarar vardır. Burada çeyrek saat ile kastedilen eğer yirmi dakika ise bu abartılı bir ifadedir. Depremin böyle uzun bir süre devam etmesi taş üstünde taş kalmayacağı anlamına gelir. Zaten Baybars el-Mansûrî de yukarıda bu kadar sürmediğini açıkça ifade ediyor. Dolayısıyla bu ifadelerden artçı depremlerin çok kısa aralıklarla devam ettiği anlamını çıkarmak mümkündür. Kaynaklardaki bilgileri göz önüne aldığımızda depremin çok şiddetli bir sarsıntı ile meydana geldiği ve sonuçları itibariyle başkent Kahire'nin dışında çok geniş bir alanı etkilediği öne çıkmaktadır. Depremi yaşayan müelliflerin kayıtlarına yer vererek depremin şiddetini ve etkisini ele almaya çalışalım.

Deprem hakkında en çok malumat veren kaynaklardan birisi Makrîzî'dir. Makrîzî, deprem anında duvarların çatırdamaları ile tavanların çökmesiyle ortaya çıkan seslerin birbirine karıştığı, yayaların ayakta süvarinin de atı üzerinde duramadığı, korku ve panikten kadınların-çocukların yollara koşuşturduğu hatta hamile kadınların çocuklarını düşürdüğü şeklinde depremin ilk anını ele almış ve insanların göğün yere kapaklandığını zannettikleri şeklinde de felaketi abartarak özetlemiştir. Kaynak depremin hemen ardından rüzgârın da şiddetiyle ortaya çıkan fırtınada Nil nehrinin suları taşarak evleri suların bastığını, sahildeki kayıkların iç kısımlara sürüklediğini haber vermiştir. Suların çekilmesiyle ortaya çıkan manzaranın felaketi tüm boyutlarıyla gözler önüne serdiğini söz ederek (Makrîzî, 1954:942) de üst üste yaşanan felaketleri aktarmıştır.

Depremin etkisi çok şiddetli olup başta Kahire olmak üzere yerleşim alanlarını enkaza çevirdiğini söylemek mümkündür. Birçok minare ile camilerin ve medreselerin duvarları yıkılmıştır. Bunlardan el-Hâkim Camii[8]'nin minareleri yıkılmış duvarları parçalanmıştır. Öyle ki yıkılıp tekrar inşa edilecek bir duruma gelmiştir (Nüveyrî, 2004:XXXII, 39; İbn

[8] el-Hâkim Camii, Kahire'de Fatımi halifeleri el-Aziz Billah tarafından 381/991 yılında yapımı başlanan ve el-Hâkim Billah tarafından 402/1012 yılında tamamlanan bir camidir. Makrîzî, (t.y.): 277-278.

Devâdârî, 1960:101). Yine Kahire'de ez-Zâfirî Camii[9] ile es-Sâlihî Camii'nin[10] minareleri yıkılmıştır (Nüveyrî, 2004:II, 39). Kahire'de el-Mansûriyye Medresesi'nin[11] müezzinlikleri yerlerinden ayrılmıştır. Amr b. el-As Camii'nin de duvarları dağılıp parçalanmıştır. Söz konusu camilerin yıkılan kısımları onarılarak öncekinden daha güzel bir biçimde yeniden hizmete sunulmuştur (Nüveyrî, 2004:XXXII, 39; İbn Devâdârî, 1960:101).

Ahalinin birçoğu servetini, malını mülkünü bu deprem sırasında kaybettiğine dair haberler kaynaklarda yer alır. Ayrıca Kahire'de neredeyse sağlam bir ev kalmadığından hırsızların durumu fırsat bilip enkazlar arasından kıymetli şeyleri aşırmaya çalışması her dönemde tanık olduğumuz hadiselerin burada da yaşandığını göstermektedir. Korkudan evlerine yaklaşamayan halk artçı depremlerin devam etmesiyle ilk geceyi teyakkuz halinde geçirmiştir. Tedbir amaçlı Bulak ile Ravza arasına çadırlar kurulmuştur. Halkın birçoğu depremin olduğu andan itibaren geceyi camilerde ve medreselerde Cuma namazına kadar dua ederek geçirmişlerdir (Makrîzî, 1954:942-943). Özetle Mısır ve Kahire düşman saldırısına maruz kalmış gibi adeta bir enkaza dönüşmüştür. Tamir için gerekli inşaat malzemelerinin aşırı pahalanması da insanları güç durumda bırakmıştır (Makrîzî, 1954:944).

Deprem başta Kahire olmak üzere Mısır genelinde hatta İskenderiye ve Suriye genelini de etkisi altına almıştır (Nüveyrî, 2004:XXXII, 39; Baybars, 1998:378-379; Makrîzî, 1954:942). Baybars el-Mansûrî depremin batı ülkelerinde ve adalarda doğuda da Kerek[12] ve Şevbek'de etkili olduğuna dair haberlerin ulaştığını yazar (Baybars, 1998:379). Depremin etki alanını en geniş veren kaynak İbn Devâdârî'dir. O, Mısır ve Suriye'nin dışında Akdeniz ülkelerinin depremden etkilendiğini kaydeder (İbn Devâdârî, 1960: 102). Kaynakların benzerinin daha önce yaşanmadığı şeklindeki şaşkınlıklarını ve anlatımlarını (Nüveyrî, 2004:XXXII, 39; Baybars, 1998:378-379; Makrîzî, 1954:942) ayrıca etki alanlarını dikkate aldığımızda artçı depremlerin sık aralıklarla devam ettiğini söylemek mümkündür.

Kaynaklar başkentin dışında eyaletlerden gelen haberlerin de iç açıcı olmadığını Batıda yerleşim birimlerinden Seha şehrinde evlerin tamamının yıkıldığını hatta hiç sağlam duvar kalmayıp her tarafın yerle bir olduğu nakletmektedirler**.** (Makrîzî, 1954:943). Depremin etkisinin açık bir şekilde etkisinin görüldüğü yerlerden birisi de İskenderiye'dir (Baybars, 1998:378). Önemli bir ticaret merkezi olan İskenderiye'de surlar ve burçlar yıkılmış,

[9] Fatımi halifesi ez-Zâfır Biemrillah tarafından yaptırılan bir camiidir. Makrîzî, (t.y.):, 293.
[10] Fatımiler döneminde inşa edilen bir başka camiidir. Makrîzî, (t.y.): 293-294.
[11] Sultan Kalavun tarafından yaptırılan içinde hastane, medrese ve türbenin yer aldığı külliyenin parçasıdır. Nüveyrî, 2004: XXXI, 70-75;Makrîzî, (t.y.): 379-380, 406-408.
[12] Kerek günümüzde Ürdün toprakları içerisinde bir yer olup müstahkem bir kalesi vardır. Kerek hakkında bkz. Bilge, 2002: s.278-279.

minareler ortadan ikiye bölünmüştür. Özellikle deprem anında rüzgârın da etkisiyle deniz suyunun kabardığı bir anda birçok kişi boğulmuştur. Dalgalar surlara değin ulaşmış hatta sahildeki kumaş tüccarlarının malları sular altında kalmıştır (Nüveyrî, 2004:XXXII, 39; Baybars, 1998:378; İbn Devâdârî, 1960:101). Makrîzî bu sözlere ilaveten denizde azgın dalgaların sahil şeridini sular altına aldığını, minarelerin ikiye ayrıldığını ve kırk kadar şerefenin de yıkıldığını nakletmiştir. Ayrıca med-cezir hadisesi vuku bularak deniz suları aşırı rüzgârların da etkisiyle kabarmış daha sonra da çekilmiş hatta bu çekilme sonrası sahilde birçok ticarî eşya ortaya çıkmıştır.

Yabancı tacirlerin gemileri de karaya oturmuştur (Makrîzî, 1954:943). Depremin etkisini gösterdiği merkezlerden birisi de Şam'dır. Burada Emevî Camii'nin duvarları yıkılmıştır. Halk korkudan artçı depremlerin de etkisiyle devamlı yer değiştirerek geceyi teyakkuz halinde geçirmiş depremin tekrar vuku bulacağı korkusu insanları tedirgin etmiş hayat çekilmez bir hâl almıştır (Baybars, 1998:378; Makrîzî, 1954:942). Deprem Safed'de de etkisini göstererek kalenin bir yanını tamamen yıkmıştır (Nüveyrî, 2004:XXXII, 39; Baybars, 1998:379). Kaynaklarda med-cezir olarak ifade edilen hadise tsunamidir. Önceleri tsunaminin med-cezir olarak ifade edildiğini dikkate aldığımızda med-cezir olayı olarak anlatılan hadiseler de aslında bir tsunami felaketi yaşandığını haber vermektedir.

Deprem sırasında İskenderiye'de olduğu gibi tsunamiye benzer doğal âfetlerin diğer bölgelerde de yaşandığı kaynaklar tarafından aktarılmıştır. Akka'da deniz sularının çekilmesiyle sahil şeridinde geniş bir alanda kısa bir süre önce fethedilen şehrin kuşatması sırasında Akkalıların terk ettikleri eşyalar ortaya çıkmıştır. Bunları toplamak için alana giren halktan birçok kişi suların geri gelmesiyle boğulmuştur. Hatta sular yerleşim alanlarının iç kısımlarına kadar ulaşarak yerleşim alanlarını bile etkisi altına almıştır. Nüveyrî, dalgaların bir dağ yüksekliğinde sahile vurduğunu Tellü'l-Füdul adlı yerin yakınlarına kadar ulaştığını kaydetmiştir (Nüveyrî, 2004:XXXII, 39).

Yine Baybars el-Mansûrî ile Makrîzî'nin aktardığı bilgiler dikkat çekicidir. Mısır'ın güneyinde el-Vechü'l-Kıblî[13] bölgesinde yani Kahire'nin güneyinde yerin sarsılıp yarılması sonrası ortaya çıkan simsiyah bir toz veya duman bulutu da çevreyi karartarak insanların birbirini göremeyecek şekilde etrafı kaplamıştır (Baybars, 1998: 379; Makrîzî, 1954:942).

Kaynaklarda dikkatimizi çeken bir husus söz konusu depremden ilahi bir ceza olarak bahsedilmiş olmasıdır. Bu bağlamda İlhanlılar

[13] Kahire'nin kuzey ve güneyi için bazı kavramlar kullanılır. Mısır'ın Saîd bölgesi olarak adlandırılan Kahire'nin güneyindeki kısmına *el-Vechü'l-Kıblî*, Kahire'nin kuzeyinde yani Akdeniz tarafında yer alan kısmına da *el-Vechü'l-Bahrî* denilir. Ömerî, 2010: 344-345; Kalkaşendî, 1914: IV, 392-398.

karşısında alınan zafer sonrası dikilen takların[14] yanında şarapların içildiği (Makrîzî, 1954:942; Aynî, 1992:697) bir dönemde bu depremin vuku bulduğuna dair ifadelerden de bazı kaynaklar bahsetmiştir. Aynî ile Makrîzî aynı meyanda Müslümanlığa aykırı davranışlar sergilendiği sonuçta da ilahi bir ceza olarak bu depremin meydana geldiğinden söz etmişlerdir (Aynî, 1992: 697). İbn Devâdârî, deprem sonrası yayınlanan bir hutbenin nüshasını verir. Söz konusu metin depremin işlenen günahların karşılığında vuku bulduğu ve bir daha karşılaşılmaması için bu hususta dikkat edilmesi gerektiğine dair ayet ve hadislerle süslüdür (İbn Devâdârî, 1960: 103-104). Ayrıca Makrîzî, depremin lütfu diyerek bahse konu zafer eğlencelerini depremle birlikte halkın terk ettiğinden de memnuniyetle söz eder (Makrîzî, 1954: 945). Toplumun dini algısını ortaya koyan bu bilgiler dönemin toplumsal yapısı hakkında da bilgi vermektedir.

Deprem sırasında bazı ilginç hikâyeler de kaynaklara yansımıştır. Bu hikâyelerden birisi depremde enkazın altından sağ kurtulan bir sütçüdür. Ahşap binanın üzerine çökmesiyle üç gün boyunca enkazın altında kalmış ve toprak bir kabın içindeki sütü içerek hayata tutunmuş ve sonunda sağ olarak kurtulmuştur (Baybars, 1998:379; Makrîzî, 1954:945).

Devlet adamlarının deprem sonrası yaraların sarılması, yıkılan yerlerin onarılması gibi işleri yürüttükleri özellikle ortak kullanım alanı olan mekânları çok hızlı bir şekilde tamir ettirerek yeniden inşa ettirdiklerine dair bilgiler kaynaklarda yer almıştır. Sultan Nâsır Muhammed emirlere bakmakla yükümlü oldukları camilerden depremde hasar gören kısımlarının onarılmasını emreder (İbn İyas, 1975:417). Ayrıca genç sultanın bu deprem sırasında yaşadığı bir kazadan dolayı ayağında kalıcı bir hasar oluşmuştur. Bundan dolayı aksak yürüyerek hayatı boyunca bu depremin izini taşımıştır.

Memlûk Devleti'nde sultandan sonra en önemli ikinci bir mevki olan saltanat nâibliği makamında oturan Emir Seyfeddin Sâlâr Kahire'de depremden zarar gören Amr b. el-As Camii'ni onarttırmıştır (Nüveyrî, 2004:XXXII, 39; İbn Devâdârî, 1960:101; Aynî, 1992:698-699. Üstâdâr Baybars el-Çaşnigîr ise yine Kahire'de el-Hâkim Camii'nin çöken tavanını yeniletip kırılan dökülen kısımlarını tamir ettirmiştir. Hatta yapılan bu onarım sayesinde öncesinden daha güzel mimari bir çehreye kavuşmuştur. Ayrıca Baybars el-Çaşnigîr cami için kendi gelirinden vakıflar tahsis etmiştir. Camide dersler okutulmaya hayır kurumları deprem öncesi olduğu gibi yeniden faaliyetlerine devam etmeye başlamıştır (Nüveyrî, 2004: XXXII,39; İbn Devâdârî, 1960:101; Aynî, 1992:698). Yine Kahire'de el-

[14] Şakhab Savaşı (2 Ramazan 702 / 20 Nisan 1303) sonrası Kahire'de zafer eğlenceleri günlerce sürmüştür. Çarşı ve sokaklar süslenmiş her taraf zafer taklarıyla donatılmıştır. Kaynaklar her emirin kendi adına diktiği zafer takları hakkında çok detaylı bilgiler verir. İbn Devâdârî, 1960: 88; Nüveyrî, 2004: XXXII, s. 20; Makrîzî, 1954: 939-940; İbn Tağriberdî, (t.y.): 167-168.

Mansûriyye Medresesi'nin yıkılan minareleri tamir edilmiştir (Nüveyrî, 2004:XXXII, 39; İbn Devâdârî, 1960:101). Emir Seyfeddin Kühürdâş en-Nâsırî'nin nezaretinde medrese ve imaretin depremde hasar gören kısımları onarılmıştır. Tamir için doksan bin dirhem sarf edilirken medresenin imareti için de vakıflar tahsis edilmiştir. Emir Şemseddin Sungur el-A'sar Camii ile kale kapılarından Züveyle Kapısı'nın dışında bulunan es-Sâlihî Camii, depremde hasar gören diğer birçok mekânlar ve mescitler öncesine göre daha güzel bir biçimde tamir edilerek yeniden halkın hizmetine sunulmuştur (Nüveyrî, 2004:XXXII, 40; İbn Devâdârî, 1960: 01; Aynî, 1992:699). İbn Devâdârî, es-Sâlihî Camii'nin depremde en çok zarar gören yapı olduğunu vurgulamıştır (İbn Devâdârî, 1960:101).

Baybars el-Çaşnigîr İskenderiye ve sahillerini teftiş ederek depremden etkilenen yapıları yerinde incelemiştir (İbn İyas, 1975:417). İskenderiye liman şehri olarak devletin önemli ihracat ve ithalat kapısıdır. Baybars, burada depremde yıkılan surları ve surlardaki 17 burcun tamirini ve bölgedeki yıkılan binaların onarımını takip etmiştir. Bu arada sayısız insan deprem dolayısıyla can vermiştir (Baybars, 1998:378; İbn Devâdârî, 1960:101-102; İbn İyas, 1975:417).

Sonuç

Sultan Zeyneddin Ketboğa döneminde (694-696/1294-1296) yaşanan kuraklıktan kaynaklanan kıtlıklar ve salgın hastalıklar halkı kırıp geçirmiştir. Yine ezeli düşmanları Moğol-İlhanlılara karşı önce Humus yakınlarında Vâdî Hazindâr Savaşı (28 Rabiulevvel 699 / 23 Aralık 1299) yenilgisi sonrasında Suriye bölgesi işgal edilmiştir. İntikam hırsıyla çabuk toparlanan Memlûkler kısa bir süre sonra Dımaşk yakınlarında vuku bulan Şakhab Savaşı (2 Ramazan 702 / 20 Nisan 1303) ile İlhanlılara karşı kesin bir zafer elde etmişlerdir. Yüz bin kişilik İlhanlı ordusu karşısında alınan zafer sonrası tertip edilen kutlamalar sırasında 23 Zilhicce 703/27 Temmuz 1304 Perşembe günü meydana gelen deprem başta başkent Kahire olmak üzere Mısır ve Suriye bölgesinde etkili olmuştur. Böylece yaklaşık on yıl boyunca yaşanan sıkıntılara bir yenisi daha eklenmiştir. Deprem sonrası Kahire düşman saldırısına maruz kalmış gibi bir enkaza dönüşmüştür. Birçok önemli yapı yıkılmış evler kullanılmaz hale gelmiştir. Halkın bazısı geçici bir süre Bulak ile Ravza arasına kurulan çadırlarda, bazıları da az hasarlı camilerde ve medreselerde kalmıştır. Depremin şiddetiyle sahillerde tsunami felaketleri yaşanmıştır. Birçok kişi deprem anında hayatını kaybetmiştir. Deprem sonrası kaç kişinin öldüğü, can ve mal kaybının ne olduğu hakkında kaynaklarımız açıkça bahsetmezler. Bunun yanında şiddeti ve etkileri farklı anlatımlarla kaynaklarda yer alır. Söz konusu depremde de günümüzde olduğu gibi yaralar sarılmaya acılar paylaşılmaya çalışılmış devlet adamları imkânlarını seferber ederek muhtaçların ihtiyaçlarını

karşılamaya çalışmışlardır. Moğol-İlhanlı orduları geçici bir süre Suriye'yi işgal etmişler ancak Mısır'ı ele geçirememişlerdir. Deprem Mısır'da düşman işgaline benzer bir enkaz bırakmıştır. Sonuç olarak savaşlar unutulurken deprem bölge insanının hafızasında o denli bir etki bırakmıştır ki depremin meydana geldiği yıl uzun bir süre tarih düşürmek için kullanılmıştır.

Kaynakça

el-Aynî, Bedreddin. 1992. *İkdü'l-Cümân fî Târîhi Ehli'z-Zemân: Asru Selâtîni'l-Memâlîk* (Thk. Muhammed Muhammed Emin), Kahire: www.al-mostafa.com

Baybars el-Mansûrî. 1998. *Zübdetü'l-Fikre fî Târîhi'l-Hicre*, (Thk. D. S. Richards), Beyrut: Das Arabische Buch Berlin.

Bilge, Mustafa L. 2002. Kerek, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. XXV, s. 278-279.

Hamevî, Ebu Abdullah Şihabüddin Yâkut. 1977. *Mu'cemü'l-Büldân*, I-V, Beyrut.

İbn Devâdârî, Ebû Bekr b. Abdullah b. Aybek. 1971. *Kenzü'd-Dürer ve Câmiu'l-Gurer* I-IX, C. VIII, *ed-Dürretü'z-Zekiyye fî Ahbâri'd-Devleti't-Türkiyye,* (Thk. Ulrich Haarmann), Kahire.

İbn Devâdârî, Ebû Bekr b. Abdullah b. Aybek. 1960. *Kenzü'd-Dürer ve Câmiu'l-Gurer* I-IX, C. IX, *ed-Dürrü'l-Fâhir fî Sîreti'l-Meliki'n-Nâsır,* (Thk. Hans Robert Roemer) Kahire.

İbn İyas, Ebü'l-Berekat Zeynüddin Muhammed b. Ahmed. 1975. *Bedâi'u'z-Zühûr, fî Vekâi'ı'd-Dühûr,* C. I, (Thk. Muhammed Mustafa), Kahire.

İbn Kesir, Ebü'l-Fidâ İmadüddin İsmail b. Şihabüddîn Ömer. 1998. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, C. XVII, (Thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî), Cîze.

İbn Tağriberdî, Ebü'l-Mehasin Cemalüddin Yusuf. (t.y.), *en-Nücûmü'z-Zâhire fî Mülûki Mısr ve'l-Kâhire*, C. VIII, Kahire.

İbnü'l-Cezerî, Ebu Abdullah Şemseddin Muhammed b. İbrahim b. Bekr. 1998. *Târîhu Havâdîsü'z-Zemân ve Enbâihî ve Vefeyâtü'l-Ekâbîr ve'l-A'yân min Ebnâihi = Târîhu'l*-Cezerî, I-III, (Thk. Ömer Abdüsselam Tedmûri), Beyrut.

Kallek, Cengiz. 2000. İrdeb, *Diyanet İslam Ansiklopedisi,* C. XXII, s. 440-442.

Kalkaşendî, Ebü'l-Abbas Şihabüddin Ahmed b. Ali. 1914. *es-Subhu'l-A'şâ fî Sınâati'l-İnşâ*, I-XIV, (Thk. Muhammed Hüseyin Şemseddin), Beyrut.

Makrîzî, Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkadir. 1954. *Kitâbü's-Sülûkli-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk,* C. I, (Thk. Muhammed Mustafa Ziyade-Said Abdülfettah Âşûr), Kahire.

Makrîzî, Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkadir. (t.y.), *Kitâbü'l-Mevâız ve'l-İtibâr fi Zikri'l-Hıtât ve'l-Âsâr*, C. II, Dâru Sâdır, Beyrut.

Nüveyrî, Ebu'l-Abbas Şihabüddîn Ahmed b. Abdülvehhâb b. Muhammed el-Bekrî et-Teymî el-Kureşî. 2004. *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb*, C. XXXI (Thk. Necip Mustafa Fevvaz, Hikmet Keşlî Fevvaz), C. XXXII (Thk. Üstaz İbrahim Şemseddin), Beyrut.

Ömerî, Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Yahyâ İbn Fazlullah. 2010. *Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memâliki'l-Emsâr*, C. III, (Thk. Kamil Selman el-Cebûrî), Beyrut.

Reşidüddin Fazlullah. 2013. *Câmiu't-Tevârih* (İlhanlılar Kısmı), (Çev.) İsmail Aka, Mehmet Ersan ve Ahmad Hesamipour Khelejani, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Sahillioğlu, Halil. 1994a. Dirhem, *Diyanet İslam Ansiklopedisi,* C. IX, 368-371.

Sahillioğlu, Halil. 1994b. Dinar, *Diyanet İslam Ansiklopedisi,* C. IX, 352-355.

Sağlam, Ahmet. 2015. *Memlûk Sultanı Nâsır Muhammed b. Kalavun'un Siyasi Faaliyetleri (684-741/1285-1341), Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Manisa.